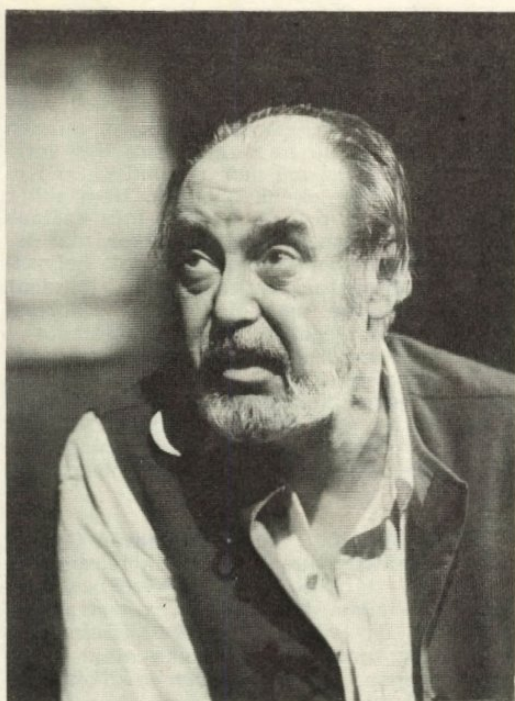

Eörsi István: Széchenyi és az árnyak

Ha a *Kritika* szigorú belszabályai megengednék a játékos címadást, szívesen írtam volna e cikk fölé: „Eörsi és az ötletek”. Mert az első, ami e színmű láttán a nézőt meglepi, mellbevágja, zavarba ejti és elkábítja — a szerző ötletgazdagsága, verbális fantáziája, gondolati mélysége és játékossága, felelőssége és felelőtlensége, amellyel mindent és mindenkit megkérdőjelez, idézőjelbe tesz, kiforgat, sőt kigúnyol — s ezekkel a kevéssé kegyes eszközökkel, igyekeznek a mélyükre hatolni embereknek és szituációknak egyaránt s nem utolsósorban gondolatoknak, fogalmaknak, amelyek az embereket és a szituációkat meghatározzák, őket befolyásolják és általuk befolyásoltatnak.

Széchenyi és az árnyak — a „döblingi tragédia” szinte utolsó éjszakája, úgy, ahogy Eörsi szerint Széchenyi lelkében lejátszódott, lejátszódhatott. Széchenyi új — s utolsó — mérkőzése önmagával, felelősségével és szándékaival, sikereivel és kudarcaival, önmaga utolsó mérlegre vetése — hogy a mérlegelés végeredménye egy groteszk fintorral kísért habozó vállrándítás legyen, mely egyben a halálos pisztoly elsütésének mozdulata is.

Várkonyi Zoltán a címszerepben (MTI fotó, Keleti Éva)

Ez a szituáció és ez a téma nagy erővel idézi fel Németh László *Széchenyijének* az emlékét Eörsi azonban — s ez nem csekély érdeme — a nagy előd szívóhatása ellenére sem Németh László nyomában jár, sem az alak, sem a problematika megfogalmazásában. Németh László *Széchenyije* romantikusabb és tragikusabb alak volt; valószínűleg közelebb állt felfogásában és megvalósulásában a történelem, legalábbis a közéleti történelem alakjához. Eörsi mintha csak *Széchenyi naplóinak* azokból a sorából-lapjaiból merítené ihletét, melyeket titkára, Kiss Márton gazdája-istene halála után kimetelt a kéziratokból; nála a romantikus-diabolikus ironikus, a mindent, még önmagát is megkérdőjelező *Széchenyi* alakjáról van szó.

S tovább folytathatnánk ezt az eszmest, szembesítve a történelmet és az alakot, a történelem, az alak s a szituáció problematikáját, hogy végül is arra az — egyébként minden néző számára, gondolom, közvetlen — tapasztalatra jussunk, hogy a mű drámaisága tűnik el azáltal, hogy a szerző az első perctől kezdve „eldöntött” szituációval állít szembe minket. Az első jelenetsor: *Széchenyi* és *Barczy báró*, a kormány ügynöke, beszélgetése eldönti, hogy *Széchenyinek* öngyilkosnak kell lennie: a kormány is ezt akarja, ő sem lát más kiutat már. A köznapi értelemben vett dráma szinte előbb zárul le, mint hogy *Széchenyi* megjelenik a színen. Mindezt elmondva, elemezve, kétségtelenül Eörsi darabjáról beszélünk, de nem Eörsi drámaírói szándékairól; mert mint ennél a rendkívül tudatos írónál általában minden gesztus, a köznapi értelemben vett drámaiságnak való hátat fordítás is tudatos és nagyon is szándékolt.

Eörsit ha izgatja is *Széchenyi* és sorsa, valószínűleg nem erről akar beszélni, illetve első síkon erről beszélve az őt már régóta izgató alapproblémákról akar új vetületben megnyilatkozni. A felelősségnek, elkötelezettségnek, villámló ötletességnek és játékos szellemességnek is hősosza volt *Széchenyi István* — így éppen ideális médium Eörsi számára. Az ő problémája hatalom és morál, a politikai cselekvés célja és lehetőségei, az önfeláldozás és tenni akarás dialektikája, a közélet és magánélet egymásra táru, egymást megsemmisítő csapdái; nem gondolati dráma ez igazán, hanem a gondolkodás, a gondolatiság, az absztrakcióra és mindent-végiggondolásra való képesség drámája, vagy talán inkább tragikomédiája. Ezért az „árnyak” — de ezek az árnyak pusztán a színszerűség kényszerűségei: hogy megjelenjék az, ami testetlen, mert lélekben, eszmék vitájában zajló.

De itt táru föl Eörsi István csapdája, amelyet az általa egyébként hajlama-tehetsége szerint választott szituáció még tágabba

nyit: a kérdések végtelen kielezése lehetséges egy olyan rendhagyó elmében és helyzetben, mint amilyen a *Széchenyié* volt az öngyilkosság eldöntése és a ravasz elhúzása között, de ez egyben olyan „exlex” szituáció is, melyben a legizgalmasabb kérdések legélesebb szembesítése sem válik már drámává, mert a dráma: cselekvés, döntés, s itt már minden eldöntetett. Ezért aztán az élők és az árnyak valóban összekeverednek s nemcsak a téboly határán jár *Széchenyi* elméjében, de a műben is: ihazen valamennyien egy-egy eszme vagy inkább eszmei magatartás allegorikus megjelenítései, mintsem az eleven élet viaskodó dialektikájának harcos erői. Ebben a „tisztelen” darabban mindenki „megkapja a magáét”, Kossuthtól Kiss Mártonig, Metternichtől Seilern Crescenciáig, a szerző mindenkit „deheroizál” s ahol ezt jól teszi, ott jól teszi; a baj, a dráma baja az, hogy ez drámailag „árnyékbozsolás”, olyannyira, hogy árny üt árnyat s a sebből sosem vér freccsen, csak tinta. Műfajilag pedig ezáltal válik a színmű nem azzá, aminek szerzője szándékolta: groteszk tragédiává, hanem modern, laikus moralitássá — amit a középkoritól elsősorban az különböztet meg, hogy itt már semmi sem szilárd, körülhatárolt; ég és pokol egybeesődik, egymással azonosossá válik s ezáltal önmagától idegenül el, önmagát (és mindent) zárójelbe vagy idézőjelbe téve. Ennek az a nem szerencsés következménye is megvan, hogy Eörsi firtorai, kérdőjelei és gondolati ugrásai lehetővé teszik, sőt szinte csábítják a nézőt arra, hogy az amúgy is két gondolati szinten szimultán játszó művet egy harmadik síkra is áttolja, nagyon is tágasan értelmezhető mondanivalóját a jelenre is vonatkoztatva, de nem az alkotás logikájától meghatározottan, hanem ötletszerűen, felszínesen.

Ebből a nehéz és nagy igényeket támasztó darabból a Vígszínház együttese kitűnő előadást produkált. *Horvai István* rendezése az egyetlen helyes megoldást választotta: a kis színpad lehetőségeit is számba véve teljesen a gondolatok drámájára, dialektikájára koncentrált s arra, hogy az eszmék megjelenítői mennél inkább testet nyerjenek.

Az előadás fő súlya *Várkonyi Zoltánra* nehezedik, aki *Széchenyi Istvánt* alakítja. Az első pillanatokban meglep, sőt eltávolít köznapias groteskségével; ahogy azonban kibontakozik a műből az író szándéka, egyre jobban meggyőző alakítása helyességéről, végig-gondoltságáról; az esett, bolondos vénemberből az elme hősorát bontja ki. A darab nem lesz örökéletű; de hogy *Várkonyi* alakítása emlékezetes lesz a magyar színház történetében, mint az általa ironikusan megformált intellektuális hősök egyik legjobbjika, az szinte biztosra vehető.

Mellette mindenki epizódfigura. De kitűnően, markánsan megformált epizódfigurák *Somogyvári Rudolf* Babarczyja éppúgy, mint *Bulla Elma* Crescenciája, *Máti Szabó Gábor* titkára, mint *Tahi Tóth László* orvosa, s így sorolhatnánk tovább valamennyit, „élőket” és „árnyakat” egyenlő joggal.

NAGY PÉTER

Jelenet a Huszonötödik Színház produkciójából

